

AUTOBIOGRAFIKUS BESZÉDMÓD

A 20. SZÁZADBAN²⁷⁰

Tematika: életpálya- és élettörténetek-kutatások és elméletek; biográfia és autobiográfia; az életpályákat meghatározó politikai, gazdasági és ideológiai kontextusok és tényezők; a biografikus beszédmód a nyilvános szférában; biográfia-típusok; az autobiografikus beszédmód alkalmazása privát és a nyilvános szférában; korszaktudat és autobiografikus beszéd.

Terminológia: életpálya, élettörténet, autobiografikus beszédmód, homodiegetikus és heterodiegetikus narráció, reprezentatív biográfia, státustörténet, presztízstörténet, sztereotip élettörténet, pseudo-biográfia.

Az epikus-narratív szövegtípusokról, a történetmondás funkcióiról korábban szó esett már. Most egy kvalitatív elemzés alapján a biografikus beszédmód funkciót tekintjük át.

Kutatások, elméletek és hipotézisek

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékének kutatási programja keretében került sor az erdélyi arisztokrácia kollektív sorsának, a szórványgondozó protestáns lelkészek (Keszeg–Becze 2001), népi specialisták (gyógyítók, jósok, rontók, naiv művészek, fafaragók) (Keszeg szerk. 2005, Keszeg 2007d), néptanítók (Ozsváth szerk. 2008, Ozsváth s.a.r. 2009), betolakodó írók (Keszeg 2006b, Amburus s.a.r. 2008, Vajda s.a.r. 2008) életpályájának és élettörténetének kutatására.²⁷¹ Továbbá, a szerző több alkalommal elemzett és mutatott be különböző narratív, ezen belül biografikus és autobiografikus stratégiát (1999b, 2000a–b, 2001a–c, 2002g–h, 2003, 2004b, 2005a, 2006b, 2007e–f), különböző emlékezetszervezési narratív stratégiákat (1999c, 2000c, 2002i, 2004b, 2004d, 2006c, 2007a, 2007c, 2007g–i, 2008a: 283–350, 2008b–c), több alkalommal elemezte az írás és az emlékezet kapcsolatát (1996a, 1998, 2001d, 2005b). Minthogy a jelen írás e tanulmány gondolati vonalán halad tovább, vizs-
szatérünk a korábbi megállapításokra.

Az *autobiographie* terminusának kialakulását végigkövető Jacques Voisine állapította meg, hogy az önéletrajzot a 18. századi nyugati irodalmi érzékenység alakította ki. „Ez a műfaj egyfelől gőgöt tételez fel – a nagy ember csak azért írja meg életét, mert magát különlegesnek, a többiektől alapvetően különbözőnek tartja, másfelől azonban magában foglalja az emberi nemmel való szolidaritás érzését is, a szimpátiát, hiszen egyedül ez te-

²⁷⁰ Közölve: Keszeg 2009a, 2009b.

²⁷¹ A téma irodalomjegyzéke, a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékén a témában készült szakdolgozatok jegyzéke: Jakab–Keszeg összeáll. 2007.

szi közölhetővé egy kiváltságos egyén gondolatainak és érzéseinek történetét” (Voisine 1963: 138). Ezért is a 18. századi francia lexikográfia fenntartással kezeli a *biographie* terminust, s az *autobiographie* is csupán a 19. század közepétől válik elfogadottá. Az önéletírás történetét Jean-Jacques Rousseau *Vallomásai* című munkájától szokás számítani,²⁷² mint az öntudat megszületése „kulturális forradalmának” perdöntő bizonyítékától (Philippe Lejeune, George May). A változás valóban a mentalitás forradalma. A 18. századtól kezdődően az egyénekre és a társadalomra vonatkozó tudás felértékelődik (patrimonizálódik) és hozzáférhetővé válik (demokratizálódik) (le Bras 1986). E tudás megörökítésének olyan formái állandósulnak, mint az anyakönyvvezetés, a népszámlálás, a statisztika tudománya. Az egyénekre, a társadalomra való figyelés gesztusával születik meg a 18. század végén a hírlapirodalom, a 19. században pedig az etnológia, a szociológia.

Ezzel az állásponttal száll vitába Georges Gusdorf, mondván, hogy az önéletrajz nem csupán a modern individualizmus kifejezési formája. Ebben a meggyőződésében annak a Georg Misch-nek az eredeztetésével ért egyet, aki az egyiptomi sírfeliratoktól kezdve a 19. századig az élettörténet különböző megvalósulási formáit azonosította, elvetve ezáltal az élettörténet egységes műfajként való meghatározásának lehetőségét.²⁷³

Jaap Lintveltnek a „nézőpont” perspektíváját érvényesítő, a narrátor és a szereplő egybeesését vizsgáló narratív tipológiájában az autobiográfia *homodiegetikus*, ezen belül *auktoriális*, a biográfia *heterodiegetikus*, ezen belül *aktoriális* narráció (Lintvelt 1981: 38–39). Az autobiográfia a ’vele’ (*la vision ’avec’*), a biográfia a ’kívülről’ (*la vision ’du dehors’*) perspektívát érvényesíti a főszereplő megjelenítésében és megítélésében (Lintvelt 1981: 47). Paul Ricoeur értelmezésében a személyességet a megélt idő elbeszélése eredményezi (Ricoeur 1985: 147).

Az autobiográfia mint narratív történet olyan *progresszív rendszer*, amely egy személy sorsát jeleníti meg a születés, a szerelem, a munka, a küzdelem, a halál biografikus toposzai által. Létrehozása és forgalmazása szociális *viselkedési stratégia*, amelyet valamilyen motiváció vagy finalitás indokol. Egy műfajjal való egybeesése esetleges, ezért indokolt (auto)biografikus *beszédmódként* megközelíteni. Az (auto)biográfia olyan kommunikációs aktus, amelyben egy személyes identitás biografikus reprezentáció formájában jelenik meg és tölt be szerepet. (Auto)biografikus motívumot tartalmaz többek között a curriculum vitae, az élménytörténet, a híresztelés, az igaztörténet, a napló, az emlékirat, a napló, a magánlevél, az üzenet, a fénykép, a videófelvétel, a sírfelirat, a gyászjelentő, a vendégkönyvi bejegyzés. Ez a megközelítés teszi lehetővé a modalitás és a referencia tekintetében eltérő biográfiák (biográfia/autobiográfia, élettörténeti epizód/élettörténet/genealógia) azonos szempontok szerinti értelmezését. Ugyanakkor a biografikus beszédmód terminussal megnevezhetők azok a történetepizódok is, ame-

²⁷² A vallomás 1764–1770 között készült el, a szerző halála után jelent meg, 1782–1789 között.

²⁷³ A kérdés összefoglalása: Varga Z. 2002.

lyek az életpálya általános kontextusában vannak benne, tematikájuk és motívumaik szerint nincsenek szoros kapcsolatban egy életpályával. Az (auto)biografikus beszédmód alkalmazása *releváns kontextusokban* történik meg (szocializálódás, be- és kilépési esemény, idegenek érdeklődése). Pragmatikai szempontból a biográfiákat a következő csoportba soroltuk. 1. A *reprezentatív biográfiák* egy társadalom, egy korszak reprezentatívnak tartott történetei. 2. A *státustörténetek* egy egyén társadalmi pozícióját támasztják alá. 3. A *presztízstörténetek* átmeneti jelleggel meghatározzák az egyén megítélését. 4. A *sztereotíp élettörténet* egy egyén életpályáját biografikus sémákból állítja össze. 5. A *pszeudo-biográfiák* társadalmi konszenzus alapján állnak kapcsolatban egy életpályával (Keszeg 2007d).

A 20. század olyan változásokat léptetett érvénybe, amelyek radikálisan meghatározták az életpályákat, és átalakították az életpályastratégiákat. Jelen tanulmány a „hosszú 20. század” sorseseeményeit tekinti át, amelyek intenzíven kihatottak az egyéni életpályastratégiákra. Továbbá azonosítja az (auto)biografikus beszédmód jellegzetes narratív sémáit és stratégiáit. Mind a megnevezett események, mind a narratív sémák és stratégiák az európai régióban bizonyára szélesebb körben előfordulnak, az elemzés megállapításai mindössze a romániai magyar kisebbségre vonatkoznak.

Kontextusok és életpályák

1. A *politikai kontextus* Közép-Európában a trianoni békediktátum megkötésével (1920. június 4.), a második bécsi döntés (1940. augusztus 30.), a párizsi békeszerződés (1947. február 10.) az államhatárok újrajrészolásával két életpályastratégiát eredményezett: a migráció és a helybenmaradás modelljét. A migrációt esetenként a személyi/családi integritás vagy az identitás megőrzésének szándéka, a gazdálkodási lehetőségek keresése, az előállt konjunkturális helyzet értelmezése, a megtorlásoktól való félelem, a felhalmozott személyes tapasztalatok, a jövővel szembeni bizalmatlanság motíválták. A döntésben meghatározó szerepe volt a személyes, a családi vagy a szociokulturális (rendi, osztály-, csoport-) tradíciónak. A migrációs életpálya-modell az élettér, a szociális környezet megváltozását, a genealógiai hagyományból való kilépést, az élettér elhagyását, a kapcsolatok megszakítását, a hagyományos, megszokott életvezetés felcserélését hozta magával. A helybenmaradást a megszerzett gazdasági és nemzeti tőke motíválta. A változások nagy száma mindkét esetben a reszocializációt tette szükségessé. Első esetben a megválasztott élettér adottságaihoz, habitusaihoz való hozzáigazodás, második esetben a lokális tradíciók felvállalása és érvényesítése, valamint az élettérben bekövetkezett változásokhoz, az új hatalmi konjunktúrához való alkalmazkodás vált szükségessé. Mindkét életvezetési stratégia tartalmazott integrációs és ellenállási motívumot. Az első egy adott társadalmi-gazdasági-politikai konjunktúrával való azonosulást, annak támogatását, a második az attól való távolmaradást, annak aláadását jelentette.

A trianoni döntést követően a Romániához frissen csatolt területről 200000–280000 magyar személy menekült Magyarországra, s mintegy 100000 a tengeren túlra.²⁷⁴ A legnagyobb hullámverés az 1919–1927 közötti időszakban következett be, amikor Erdély területét 197000 magyar lakos hagyta el.²⁷⁵ A második bécsi döntés után Magyarországról több tízezer magyar lakos tért vissza az észak-erdélyi régióba, s ugyanekkor mintegy 100000-en menekültek ide a dél-erdélyi térségből. Rövid idő alatt mintegy 200-200 ezer magyar és román személy változtatta meg lakhelyét.²⁷⁶ 1941–1948 között Romániát újra 100–125 ezer magyar hagyta el véglegesen.²⁷⁷ A kommunizmus időszakában Romániából nagy számban távoztak a magyar, a német és a zsidó állampolgárok.

A radikális változásokat követően mindegyre etnikumközi villongásokra került sor. 1940. szeptember 9-én a Szilágy megyei Ördögkúton az ortodox templom tornyából a bevonuló magyar csapatokra lőttek A megtorlásnak mintegy 100 román lakos esett áldozatul. Ugyanezen a napon Ippen egy kézigránátot dobtak a magyar katonákra. Román források szerint 155 személy vált a bosszú áldozatává. 1944 őszén a Maniu-gárdisták²⁷⁸ Székelyföldön (Szárزازjta, Csíkszentdomokos), Aranyosszéken (Alsó- és Felsőszentmihály, Sinfalva, Harasztos), Kalotaszegen (Egeres) magyarellenes progromokat kezdeményeztek. A Belényes melletti Magyarremetén 1944. szeptember 23-án 37 lakost végeztek ki. A Bihar megyei Gyantán 1944. szeptember 24-én 41 személyt pusztítottak el. A Kovászna megyei Szárزازjtán 1944. szeptember 26-án 11 lakost gyilkoltak meg, mintegy 60 férfit hajtottak el a földvári haláltáborba. 1944. október 8-án Csíkszentdomokoson 11 személyt öltek meg. 1944. október 15-én Gyergyószentmiklóson három férfit lőttek le. 1944. október 22-én Egeresen 22 személyt pusztítottak el. Október 30-án Bánffyhyunadon 11-en estek a gárda áldozatául. 1944 október elején Köröstarjánban 40 személy (főleg román) esett áldozatul, szeptember 14–15-én 6 magyar személyt gyilkoltak meg.

1944 őszén a szovjet hadsereg kivonulását követően az Észak-Erdélyben restaurálódó román hatalom a Maniu-gárdák segítségével a bosszúállás hadjáratát indította a magyar lakosság ellen. A represszió 1946 őszéig tartott, s mintegy 100000 személyt érintett. Kolozsvárt 5000, Maros-Torda megyében 4000 magyar lakost tartóztattak le és internáltak. Köztük voltak mindazok, akik a katonai kötelezettség, valamint a munkaszolgálat elől korábban Észak-Erdélybe menekültek, valamint akik a második világháború idején a magyar hadseregben szolgáltak. Az elhurcoltakat a Focşani-i, a Târgu Jiu-i, a földvári, a lugosi, a belényesi, a Bukarest környéki, 1946-ig álló koncentrációs táborokba zárták. Galac vidékén a vasútépítésbe vonták be őket. 1944. októberében Kolozsvárról 3000–5000 magyar férfit hurcoltak el orosz munkaszolgálatra.

²⁷⁴ Az adatot Korom Mihály közli (Korom 1988: 171).

²⁷⁵ Az adatot 1930-as forrás alapján Diószegi László közli (Diószegi L. 1990: 17); továbbá: Rónai Antal alapján Kocsis–Kocsisné Hodosi 1992: 51.

²⁷⁶ Korom Mihály adatát idézi Barabás B. 1990: 45.

²⁷⁷ Thirring Lajos adatát idézi Barabás B. 1990: 51.

²⁷⁸ A gárda második világháború idején létrejött, önkéntesekből álló félkatonai szervezet volt. 1944. október 16-án oszlatták fel, vezetőinek pere 1945. április 7-én kezdődött.

Az új román alkotmányok (1923. március 29., 1938. február 27.) nem garantálták a nemzetiségi kisebbségi jogokat. Az 1934. május 8-i banktörvény, majd az 1934. július 16-i törvény a magyar etnikumra nézve negatívan, a többségi lakosság számára pozitívan diszkrimináló rendelkezéseket hozott. Ezek a rendelkezések szabályozták a vezető testületekben való részvétel arányát. Az 1928. február 25-én hozott anyakönyvvezetési törvény csupán a román utónevek anyakönyvvezését tette lehetővé (Diószegi L. 1990: 21). Az 1928. július 12-i rendelkezés szerint a kereskedelmi könyvelésben, az 1931. március 28-i rendelkezés értelmében a törvénykezésben csupán a román nyelv lett használható. Az 1936. március 27-én keltezett közigazgatási törvény szerint a távirathoz csatolni kellett a román nyelvű fordítást, a kereskedőknek a boltok homlokzatán román nyelvű cégtáblát kellett elhelyezniük (Diószegi 1990: 22). A román hatóságok 1924-ben az állampolgársági névjegyzékből törölték mindazokat, akik nem tudták okiratokkal igazolni illetékességüket. A rendelkezés 200000 magyar személyt sújtott. Az 1945-ös 261. számú törvény százezrek állampolgárságát vonta vissza. Közöttük voltak azok, akik a trianoni döntést követően Magyarországra menekültek, s akik több tízezeren 1940. augusztus 30-a után visszatértek Erdélybe, valamint azok, akik 100000-en a Romániához tartozó Dél-Erdélyből Észak-Erdélybe menekültek. Továbbá az a 200–300000 lakos, akik 1944 őszén távoztak Erdélyből. A román belügyminiszter 1946. június 1-jén hozott utasítására készült összeírás szerint mintegy 300-400000 magyar lakost fosztottak meg a román állampolgárságtól.

E döntésnek további következményei is voltak. Az egyik az állampolgársághoz kapcsolódó, a munkához való jog elvesztése. A másik a családok anyagi egzisztenciáját érintette. Romániában az 1945-ben meghozott 91. számú törvény írta elő a CASBI, az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Ellenőrző Intézet létrehozását (CASBI, Casa pentru Administrarea și Supraveghere a Bunurilor Inamice, korabeli fordításban: Ellenséges Javakat Kezelő és Felügyelő Pénztár). Ez 20 bankot, 200 ipari és kereskedelmi vállalatot, továbbá 16000 személy tulajdonát sajátította ki. Az intézkedés mintegy 30000 romániai magyart fosztott meg ingó és ingatlan javaitól. Ezt a folyamatot tetőzte az 1945-ös 187. számú, a földreformot tartalmazó törvény, amely azokat fosztotta meg földjüktől, akik a háború idején a Romániával hadban álló országokba távoztak, illetve 1944. augusztus 23-a után külföldre menekültek. 1946 nyarán az új hatalom a kereskedők és az iparosok múltját vizsgálta át, s 4000 magyar nemzetiségű iparos és kereskedő iparendélyét vonta vissza.²⁷⁹

Az 1919–1920-as tanévtől kezdődően visszaszorult a magyar nyelvű iskolai oktatás, az 1920-as évek közepére a középfokú oktatás is. A Kormányzó Tanács 1919. szeptember 23-i közleményével a kolozsvári egyetemet román oktatási nyelvűvé alakította. Román oktatási nyelvvel működött a Kolozsvári Gazdasági Akadémia, a Kolozsvári Keres-

²⁷⁹ Petru Groza 1945–1952 között Románia miniszterelnöke volt. Kormányának 1945–1946 közötti nemzetiségi politikáját Balogh Sándor foglalta össze. A fenti adatok ebből a tanulmányból származnak (Balogh 1988).

kedelmi Akadémia, a Nagyvárad Királyi Jogakadémia. Megszűnt a máramarosszigeti református jogakadémia, a kolozsvári, nagyszebeni, szatmárnémeti és a temesvári római katolikus és a kolozsvári református tanárképző. Az 1934–1935-ös tanévben a beiskolázott 96809 magyar tanulóból mindössze 11485, 1936–1937-es tanévben pedig mindössze 4527 folytatott anyanyelvű tanulmányokat. A magyar ajkú oktatók szociális státusa jelentősen erodálódott. Nyugdíjigénylésüket a kormány elutasította, a felekezeti iskolák oktatói nem részesültek utazási kedvezményben, a tanár csupán a saját felekezetének megfelelő iskolában oktathatott, s minden oktatónak román nyelvvizsgára kellett jelentkeznie (Diószegi L. 1990: 24–25, 32). A második bécsi döntést követően Észak-Erdélyben újraszerveződött a magyar nyelvű oktatás, újraindult a tanítóképzés, a főiskolai és egyetemi képzés. Ennek elsorvasztása a kommunista érában, az 1960-as évektől kezdődött.

A nagyfokú migráció következtében az 1930-as években gyökeresen megváltozott a szociális életter. A Magyarországra, Nyugat-Európába és Amerikába történő kiköltözés következtében megcsappant a városok magyar, a beköltözés révén megnőtt a román ajkú lakosságának száma (Brassó, Kolozsvár, Nagybánya, Marosvásárhely, Marosludas, Torda, Dés, Zilah, Déva, Arad, Petrosény).²⁸⁰ Ez a folyamat fokozódott az 1960-70-es évek tudatos és szisztematikus homogenizálása idején. Románia lakosságának egyharmada 1966-ban nem születési helyén élt, azaz élete során legalább egy alkalommal migrációhoz folyamodott (Sebők–Süle 1990: 60). Egyik oldalon a magyar lakosság tudatos szétszórása, ipari objektumokba, bányavidékekre, oktatási-orvosi-adminisztratív egységekbe való elhelyezése folyt, másik oldalon az erdélyi városok román, Moldvából és Havasalföldről származó munkástömegekkel való feltöltése. 1976-ban egy törvényerejű rendelet zárt városnak minősített 14, közöttük 6 erdélyi nagyvárost (Kolozsvár, Marosvásárhely, Temesvár, Arad, Brassó, Nagyvárad, Szatmár). A zárt városi státus megkönnyítette az etnikai összetétel újramodellálását.

A kollektívizálás lezárultával, a magántulajdon megszüntetésével megindult a falvak aktív és fiatal lakosságának városokra vándorlása. Megszűntek a kompakt rurális közösségek, s az elköltözők a városok olvasztótégelyébe kerültek. A falvak lakosságának megszüntetésére irányult a települések szisztematizálására, agrárközpontok kialakítására kidolgozott, 1974/59-es törvény, majd az ezt gyakorlatba ültető 1988-as rendelkezés. Ennek szellemében a 13 ezer rurális településnek mindössze fele maradhatott volna meg. A terv végrehajtását az 1989-es változások akadályozták meg.

1919-től kezdődően folyamatosan egyszerűsödött, sorvadtt a romániai magyarság társadalomszerkezete. A magántulajdon megszüntetése, az ipari, kereskedelmi és pénzügyi egységek államosítása beszűkítette a magyarság szakmai perspektíváit, a fiatalokat és az életpályaváltókat kényszerpályák felé terelte. Az oktatás nyelvének említett erőszakos szabályozása a magyar fiatalokat néhány szakma felé kanalizálta. A felsőoktatás kizáróla-

²⁸⁰ A Trianon utáni demográfiai folyamat leírása: Kocsis–Kocsisné Hodosi 1992: 51.

gosan román nyelve jelentősen csökkentette a magyar fiatalok továbbtanulási esélyeit. Az 1970–1980-as években bizonyos közegekben (pl. hadsereg) magyar nemzetiségű nem kapott alkalmazást, illetve vezető beosztást nem tölthetett be.²⁸¹

Az 1921. július 30-i földbirtoktörvény kisajátította a külföldre távozott személyek területeit. A romániai mezőgazdaság kollektivizálása 1949–1962 között zajlott. A folyamat végére az ország földművelésre alkalmas területeinek 94%-a került a szocialista termelőszövetkezetek tulajdonába (Iancu–Țârău–Trașcă 2000, Dobrinu 2005).²⁸²

1989. december 16–24. között történt meg a romániai kommunista diktatúra megdöntése. Az eseményeknek mintegy 2000 halálos, 3300 sebesült áldozata volt. Minthogy a korábbi rendszer politikai és rendőrségi elitjének sikerült beépülnie a posztkommunista konjunktúrába, s a forradalom reformkezdeményezéseit megakadályozták, Romániából új emigrációs hullám indult el. 1990. március 17–20-án Marosvásárhelyen véres magyar–román összetűzésre került sor, amely 5 halálos áldozattal és közel 300 sérülttel zárult. Hátterében a feléledt román jobboldali erők húzódtak meg, s a brutális támadások a politikai vezetés hallgatólagos beleegyezését élvezték. Az új rendszerből való kiábrándulás tovább ösztönözte a magyar emigrációt, amely összefonódott a jobb megélhetés keresésével.

2. A gazdasági kontextusban döntő módosulást a magántulajdon felszámolása, az államosítás és a kollektivizálás okozott. A depriváció már önmagában megváltoztatta az individuális, családi és csoportpályákat. Az említett, a politikai kontextusban meghozott 1921-es földtörvény után az újabb, 1945-ös földtörvény előbb a nagybirtokot számolta fel, elkobozta a 100 ha fölötti magántulajdonokat. A következő lépésben, 1949. március 2-án a törvény az 50 ha területekre is lecsapott.²⁸³ Az 1948. június 11-i államosítási rendelkezés az ipari vállalatok és pénzüzetek magántulajdonból való kisajátításának utolsó, döntő fordulata volt (Vincze 2007). Romániában ezt követően került sor az ország és a gazdasági struktúra (a lakosság területi megoszlásának, foglalkozási diagramjának, a nemzetgazdaság ágazatainak területi) újramodellálására. A gazdasági változások tehát egyrészt kényszerhelyzetet állítottak elő, másrészt új gazdasági perspektívákat nyitottak meg. Első esetben a gazdálkodási hagyományokhoz való ragaszkodás a migráció, az élettérben, a meglévő szociális hálóban való maradás a gazdálkodási profilváltás révén tűnt megoldhatónak. Második esetben az egyén választhatott mind a lokális-regionális-országos, mind a külföldi átképzési kínálatok közül. Az 1989-es rendszerváltás lehetővé tette a korábban elkobzott anyagai javak (földek, épületek) visszaszolgáltatását vagy pénzbeli kártérítését. A kollektivizált földek erdők visszaszolgáltatását az 1991/18-as, a 2001/10-es,

²⁸¹ E folyamat összefoglalása: Sebők–Süle 1990: 60–61.

²⁸² A kollektivizálás idején a helyi társadalomban előállt konfliktusokról: Oláh S. 2008: 283–310.

²⁸³ A Román Munkáspárt Központi Vezetősége 1949. március 3–5-i plenáris ülésének Határozata a párt feladatairól a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségének megerősítéséért és a mezőgazdaság szocialista átalakításáért folytatott harcban. Kiadja a Román Munkáspárt, 1949. 6–9.

majd a 2005/247-es, az államosított javak visszaszolgáltatását pedig a 2001/10-es törvény írta elő.

3. Külön szólnunk kell azokról az életpályamódosulásokról, amelyeket a politikai és történelmi események hatására szerveződő *ideológiai konstrukciók* indítottak el.

Az új politikai körülmények között 1927-ben született meg a *Vasgárda* (Garda de Fier, korabeli nevén a Mihály Arkangyal Légiója, később a Mindent a Hazáért Párt) nevű extrémista, sovinsta és nacionalista (zsidó- és magyarellenes) legionárius mozgalom. Kezdeményezője Corneliu Zelea Codreanu. 1941-ig működött. A román kormány hol támogatta, hol üldözte. A második világháború idején Iuliu Maniu román politikus támogatásával indult meg az Önkéntes Mozgalom Erdélyért nevű, kizárólagosan magyarellenes akciószorozat.²⁸⁴ A gárda tagjai mintegy 100 magyar személyt gyilkoltak meg, több száz személyt bántalmaztak, több ezer férfit küldtek lágerbe.

A *transzilvanizmus*nak nevezett ideológiai konstrukció a kisebbségi helyzetben, a két világháború között született meg. Eszmerendszerében valójában ellentmondásos tendenciák voltak jelen: a szülőföldön való helytállás és a méltóság megőrzése, a nemzetiségi specifikumok őrzése és a történelmi múlthoz való ragaszkodás és a történelmi előítéletek mellőzése, a hagyomány őrzése, ápolása, popularizálása és a korszerűségekre való törekvés, a nemzeti hagyományoknak a kisebbségi létben való átörökítése és a román nemzeti állam etnikumai felé nyitás, a történelmi sorsközösség hagyományainak ápolása, az emberi és a szellemi értékek megbecsülése, az irodalmiságnak a kisebbségi lét szolgálatába való állítása és az irodalmiságnak a partikularitástól való eloldása stb. A transzilván irodalom egyidőben sugallta a szülőföldön való maradás, az ezzel járó szenvedés néma, de méltóságteljes elviselését, valamint a sorstársakkal, a többségi nemzettel való békés együttélést és -munkálkodást. Történetében előbb a megváltozott helyzetre való nyitás, az 1930-as években az értékörzés hangsúlyozódott ki. Az ideológia elokvens manifesztálódása a romániai magyar szépirodalomban történt meg (Kós Károly *Varju-nemzetség* című regénye, Áprily Lajos *Tetőn*, Reményik Sándor *Törpefenyő* című verse).

A *szocialista-kommunista ideológia* a 20. század első felében ideológiai csoportosulások kohéziós ereje volt. A kommunista vezetés Romániában 1946-ban jutott hatalomra. Az 1965-ban a párt és az állam élére került Nicolae Ceaușescu a kommunista ideológia egyeduralmát vezette be, az ideológiát kötelezővé tette oktatás, a művészet területén, s kiépítette a diktatúrát és a személyi kultuszt. A hatalom átvétele és fenntartása több százezer ember börtönbe vetésével és száműzésével, majd kiárusításával járt együtt (Dobrincu 2008). A hatalmi ideológia felszámolta a különböző társadalmi osztályokat és rétegeket (arisztokrácia, polgárság, fölbirtokosság, értelmiségi, diákság), visszaszorította a vallási különbözőségeket (görögkatolikus vallás, kisvallások), minimalizálta a vallásos

²⁸⁴ Forrás: *A budapesti béke-előkészítő osztály összeállítása az Észak-Erdélyben 1944 őszén – 1945 elején elkövetett magyarellenes atrocitásokról. Budapest, 1946 tavasza.* (Elérhetőség: http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf251.pdf; letöltve: 2009. aug. 9.)

élet megélésének lehetőségét, megszüntette a politikai meggyőződéseket (ellenzékiesség). Az új körülmények között elitcsere zajlott le, az irányított mobilitás keretében átalakult a falu és a város szerkezete, funkciója és viszonya.²⁸⁵ Ez idő alatt kompromittálódott a szak tudás, a munkaerőkölcs, az ország izolálódott.²⁸⁶

Kontextusok és történetek

1.1. A vizsgált időszakban több kísérlet történt az életpályák hivatalos, intézményesített követésére. A 20. század során központi utasításra a lokális állami intézmények többször állítottak fel rögtönítélő törvényszéket, amely áttekintette az állampolgárok közelmúltbeli tetteit, gyakran tanúkat vett igénybe. A meghozott döntés (a felmentő vagy elítélő narratíva) kihatással volt a személy sorsára. A beidézett személyek leggyakrabban férfiak voltak, s családfők esetében a meghozott ítélet gyakran az egész családát érintette. A trianoni döntést követően, az 1920-as években az új román állami intézmények családi és individuális narratívákhoz kötötték az állampolgárság megadását vagy megfosztását.

Az új államkonstrukció homogenizálása végett a trianoni békeszerződést követően érvénybe léptették az állampolgárság újratárgyalását, elfogadását vagy elutasítását. Az állampolgárság megadása vagy megvonása az állam iránti lojalitás megállapítása alapján történt. A korábban említett két román alkotmány (1923, 1938) mellett az 1924. február 24-én kelt törvény az állampolgárság megállapításához az „illetőséget” vette alapul, ami négy évre visszamenőleg folyamatosan a településen való tartózkodást és a közösségi terhek viselését jelentette. Az illetőséget a közigazgatási hatóságok állapították meg. Az állampolgárság érzékenyen érintette a szóban forgó személyt és annak családját, az országból való kitoloncolást, a munkaviszony és a nyugdíj megvonását, a vagyon elvesztését vonta maga után (Diószegi L. 1990: 21). Ugyanakkor, az állampolgárság megadása a román állam iránti lojalításra (adófizetés, a nemzeti nyelv használata, a román nemzeti érdekek elfogadása) kötelezte az egyént.

A korábban már említett CASBI-nak a törvény által kijelölt feladata a Romániával ellenséges országok polgárai vagyonának lefoglalása és megőrzése, azaz a „védelmezett ellenség” anyagi érdekeinek képviselője. Gyakorlatilag azonban az intézmény a romániai magyar gazdasági és pénzszektor felszámolását és nacionalizálását hajtotta végre, s beletorkolt az 1948. június 11-i államosításba. A CASBI az egyéneket és családokat állampolgárságuk alapján vizsgálta felül, s anyagi helyzetüket legitimizálta vagy felszámolta.

A vagyoni állapot felülvizsgálata, ellenőrzése a következő éra döntő gondja volt. A vagyoni állapot nivellálása történt meg az 1948-as államosítási, valamint az 1949-es kollek-

²⁸⁵ A népi hatalom és a diktatúra társadalomalakító mechanizmusáról és ennek következményeiről: Nagy 2009: 224.

²⁸⁶ Az állam és társadalom konfliktusainak, a „kedvezmények és konfliktusok korának” árnyalt bemutatása: Oláh S. 2008. Az adaptív folyamatokról: Oláh S. 2008: 184–216.

tivizálási törvény nyomán. Az örökölt vagy megszerzett vagyon kompromittáló, az állampolgári jogegyenlőséget megsértő tényezőnek minősült. Elkezdődött és hosszasan folyt a földbirtokos és iparos réteg kompromittálása, megtörése és megsemmisítése. Az anyagi javaktól való megfosztás mellett a magántulajdon emléke hosszú időn keresztül elkísérte az egyént. A származás, a rendi hovatarozás a kommunista korszak folyamán hátrányos, átkos örökségként működött. A politikai, gazdasági struktúrákba való felvétel, a képzésben való részesülés feltételezte az egyén genealógiájának áttekintését. Az új rendszer a rövidtávú forradalmi múltat, a munkásmozgalommal és a szocialista-kommunista ideológiával való feltétlen azonosulást preferálta, s a maga sajátos eszközeivel büntette a hosszútávú családi tradíciókat, a polgári és a nemesi-arisztokrata származást és életvitelt. A rendszer által kiosztott stigmákat az egyénnek nyilvánosan kellett viselnie.

Az új kommunista-diktatorikus hatalom a gyanús állampolgárok állandó megfigyelését vezette be. 1989 után a népítélet a szekuritációs archívumokra támadt. Több helyiségben feltörték az iratraktárakat, szétszórták, felgyújtották az iratokat. Hosszas huzavona után 1998-ban született meg az a törvény, amely a politikai rendőrség archívumához hozzáférést biztosított (Salat 2008). Végül a 187/1999-es román törvény elrendelte a Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Tanács (CNSAS) létrejöttét. Hivatása szerint a tanács a kommunizmus idején a román politikai rendőrség kollaboránsainak és megfigyeltjeinek iratsomóit rendszerezi és tanulmányozza, s igazolást állít ki az átvilágítás eredményéről. 2000. május 17-e óta mindenki számára lehetővé vált saját megfigyelési dossziéjához való hozzáférés. Elsőként Kőnczei Csilla 2006-ban indított blogján kezdte el dossziéja értelmezését. Markó Béla 2009-ben szelektálta és rendezte kötetbe a titkosszolgálat lehallgatási jegyzőkönyveiben található feljegyzéseket. Gyimesi Éva egy napilap hasábján indított rovatot saját dossziéja feldolgozása végett (Kőnczei Cs. 2006, Gyimesi 2009, Markó 2009). A forráscsoport a biografikus szövegek sajátos csoportja, amely az egyén élete megfigyelésének és megörökítésének technikáit, továbbá a megfigyelés és jelentés, azaz a feltárt életpályaepizód következményeit teszi láthatóvá. A szisztematikus megfigyelés a legsúlyosabb példája a figyelem, az ellenőrzés magánéletre való kiterjesztésének.

1.2. A 20. századi sorsformáló eseményei évtizedeken keresztül a művészi beszédmódban tűntek fel. A regény a maga fikcionalizmusával, fabulájának zárt, kerek jellegével, szereplőinek karakteres voltával lehetővé tette a szerzőnek a tényekkel szembeni függetlenségét, szándékának expresszív megvalósítását, a tények ellenőrizhetetlenségét. Ugyanakkor intranszparens nyelvezetével, szimbolikus-metaforikus eszközkészletével az áthallásra számított. Zalka Máté regénybe foglalta az első világháborús frontélményeit (*Doberdo*, 1936). Kuncz Aladár az első világháború idején elszenvedett francia, Markovits Rodion a szibériai hadifogság történetét írta meg (*A fekete kolostor*, 1931, *Szibériai garnizon*, 1928). A román Liviu Rebreanu a magyar hadseregbe besorozott, román nemzete ellen hadba vezetett katona dilemmáit örökölte meg (*Akasztottak erdeje*, 1922). Köteles Pál *Hotel Carpatia* címmel (1989) örökölte meg a gyantai (Bihar m.) magyar lakossága elleni pogromot. A fikcióba burkolt történet főhősei – az eset román

kivizsgálói – számára kérdés, hogy feltárni vagy elhallgatni kellene a tényeket, a törvényesség nevében felelősségre vonni a bűnösöket, vagy elejét venni a nemzetközi botrányoknak. Bánffy Miklós az erdélyi, ezen belül a kolozsvári arisztokrácia kollektív hanyatlástörténetét írta meg (*Erdélyi trilógia*, 1934–1940). Bálint Tibor a kolozsvári lumpenproletárok ugyanolyan sajátos világát örökíti meg (*Zokogó majom*, 1969). Méhes György egy erdélyi iparosdinasztia széthullását dolgozta fel (*Kolozsvári milliomosok*, 1994, 2001). Sütő András a népi hatalom éveinek, az új világnak és anomáliáinak állít emléket (*Anyám könnyű álmot ígér*, 1970).

A romániai magyar szépirodalomban az 1950-es évektől indult el az a memorialisztikai hullám, amely a 20. század sorsfordító eseményeit autobiografikus beszédmódban örökítette meg. Báró Kemény János, a marosvécsi Helikoni Találkozók szervezője a családi kálvária gyermek- és ifjúkorban átélt fejezetét írta meg (*Kakukkfiókák*, 1972). A kolozsvári proletár környezetben felnőtt Nagy István szociográfiai hitelességgel örökítette meg a Sáncajla világát, a két világháború, a gazdasági válság idejét, az előbb illegalista, majd az intézményesült baloldali mozgalmakat (*Sáncajla*, 1968, *Ki a sánc alól*, 1969, *Hogyan tovább?* 1971, *Szemben az árral*, 1974). Kacsó Sándor paraszti környezetből indult, s vált a Helikoni Találkozók tagjává, a *Brassói Lapok*, a *Falvak Népe* szerkesztőjévé, a Vásárhelyi Találkozó szervezőjévé. 1944-ben Târgu Jiuba internálták. Emlékeit több kötetben írta meg (*Virág alatt, iszap fölött*, 1971, *Fogy a virág, gyűl az iszap*, 1974, *Nehéz szagú iszap felett*, 1985). Szabó Dezső emlékirata befejezetlen maradt (Szabó D. 1965).

Az 1989-es romániai politikai változások tették lehetővé a narratív repertoár regisztereinek újraszerveződését. Látványos gyorsasággal, nyomtalanul tűntek el a kommunista éra által fenntartott történetek. Az iskolai pedagógiai-didaktikai anyagok közül visszavonták a kommunista eszményeket népszerűsítő kiadványokat. A könyvtárak olykor tüntetően szabadultak meg a román kommunista személyi kultusz propagandaanyagaitól. A romániai média 1989 decemberében beszüntette a szocialista munka hőseinek népszerűsítését. 1989-et követően, több évtizedes lappangás után sor került a bécsi döntés, a második világháborút lezáró döntések, a kollektivizálás és a diktatúra áldozatainak valóságaira.

A történelmi-politikai döntések következtében előállt etnikai villongások felemlegése a homogenizálást propagáló kommunista hatalom idején cenzúra alatt volt. Beke György riportban foglalta össze a gyantai lokális emlékeket (Beke 1990), Boros Zoltán pedig a *Fekete vasárnap* című dokumentumfilmben örökítette meg. Benkó Levente *Szárazajta* címmel gyűjtötte össze és tette közzé a szárazajtai pogrom dokumentumait (1995). Keszeg Vilmos a legionárius erők aranyosszéki garázdálkodásáról szóló magyar narratívumokat rögzítette (Keszeg 2001b). Petre Țurlea az ippi és az ördögmúti románellenes megtorlás emlékeit gyűjtötte össze (Țurlea 1996). A Román Hadsereg kezdeményezésére a vérengzésről dokumentum film készült a Román Televízió részére. A Wikipédia szabad enciklopédia felületén oldal nyílt az 1940–1944 közötti, mintegy 15 helyszínről beazonosított románellenes agressziók, az „észak-erdélyi tömegmészárlások” (*Masacre în Transilvania de Nord, 1940–1944*), valamint egyenként az ippi, az ördögmúti és a

majszíni tömegmészárlás (*Masacrul din Treznea, Masacrul din Ip, Masacrul din Moisei*) emlékének népszerűsítésére.

A két világháború és a világháborút követő lágerélet és munkaszolgálat a kommunista érában csak szórványosan és szelektíven volt jelen. A román nyelvű ifjúsági és felnőttirodalom, valamint a hazafias szellemiségű filmgyártás hosszasan elidőzött ennél a témánál. Valójában a német hadsereggel való szembefordulás, a 1944. augusztus 23-i kiugrás, az orosz felszabadító hadsereggel való szolidarizálás a román nemzeti heroizmus sztereotípiája volt, az országépítés szüzséje mellett a legnépszerűbb témának bizonyult. Az 1970-es évek táján Románia kivonta magát a szovjet uralom alól, s a romániai kommunizmus ekkor kezdődő nemzeti szakasza a világháborús események heroizálásával a nemzeti patriotizmus élesztését szolgálta. Mihai Iacob 1969-ben készítette a *Castelul condamnaților* (*Az elítéltek kastélya*), Sergiu Nicolaescu 1972-ben rendezte az *Atunci am condamnat pe toți la moarte* (*És akkor mindenkit halálra ítélttem*), 1985-ben a *Ziua Z* (*Z nap*), 1986-ban a *Noi, cei din linia întâi* (*Mi, az első vonalból*) című filmet, Radu Gabrea, Doru Nastase, Dan Pița, Alexandru Tatos rendezésében 1974-ben készült el az *Un august în flăcări* (*Lángoló augusztus*), Mircea Mureșan rendezésében 1972-ben a *Bariera* (*Sorompó*) című film. Haralamb Zincă fiatal zsidóként román színekben harcolt a második világháború frontjain. Az élmény mintegy 50 regény írására ihlette, amelyek kiadásáról a Katonai Könyvkiadó gondoskodott. Közöttük: *Și a fost ora H* (*És akkor ütött az óra*), 1971; *Ultima noapte de război, prima zi de pace* (*A háború utolsó, a béke első napja*), 1985.

1. Táborig levelezőlap a II. világháborúból

2. Román katonák emlékműve, Kissármás
(Keszeg Vilmos felvétele)

3. Orosz és román katonák emlékoszlopa, Torda
(Keszeg Vilmos felvétele)

4. A háború áldozatainak emlékoszlopa,
Tordaszentlászló (Fodor Attila felvétele)

1.3. Az 1989 előtti autobiografikus feljegyzések mindössze a háborús emlékeket, a háború elszenvedett borzalmait örökíthették meg. Az aranyospolyáni Nagy Ferenc az 1914–1917 közötti éveket a szlovákiai fronton töltötte. Hazatérve jegyzetfüzetben tisztázta le frontélményeit. Ennek egy részlete 1987-ben látott napvilágot (Pillich–Vetési szerk. 1987: 97–113). A magyarórdi Magyar István Pikó az 1902–1976 közötti események megörökítése során epizodikusan említi az 1944. évi brassói katonáskodását, a családjáról való gondoskodás okozta kálváriáját (Salamon szerk. 1979).

Ebben a korszakban népszerűnek bizonyult a hajdani rendszer osztálykülönbségeit szemléltető, az osztályideológiát alátámasztó inas-, cseléd- és a szolgasors felidézése. 1949-ben a csíkszentdomokosi Kurkó Gyárfás illegalista kommunista harcos, majd hosszú börtönre ítélt iparos *Nehéz kenyér* címmel jelentette meg a gyermek- és ifjúkorára való visszaemlékezését (Kurkó 1949, 1970). Memoárját a kritika elismeréssel és sűrűn köszöntötte (Szentimrei Jenő, Balogh Edgár, Méliusz József, Sütő András, Beke György). Ráduly János 20 kibédi gazdai szolga élettörténetét jegyezte le (Ráduly 1987). A gyula-kúti, 1910-ben született Simó József 1983-ban kezdte életpályája megörökítését. A szolgasággal eltelt ifjúkor, a háború hozta hányódások, a falu világának megörökítése közül az első fejezet kerülhetett közönség elé (Pillich–Vetési szerk. 1987: 128–161). A kisiklói Fodor Sándor (sz. 1917) a továbbtanulás helyett asztalosinasnak volt kénytelen beállni, s ezzel a mesterséggel Kolozsváron állapodott meg. Nagy Olga néprajzkutató biztatására terjedelmes emlékiratot készített. Ebből az inasévekről szóló beszámoló látott napvilágot (Pillich–Vetési szerk. 1987: 162–195). Buzogány Béla Újszékelyen született 1915-ben. Nincstelen családja a szederjesi gróf 1921-ben szétosztott földjén vetette meg lábát. Bukarestbe ment szolgálni, s a fronton töltött katonai szolgálat után Kolozsvárt telepedett le, kereskedelmi alkalmazott lett, 1955-től a Bolyai Tudományegyetem jogi fakultását végezte el. Emlékiratát nyugdíjba vonulása után, 1975–1976 között szerkesztette meg (Pillich–Vetési szerk. 1987: 210–261). Czirják Gergely Gyergyócsomafalván született 1913-ban. Apja műhelyében kereszmesterséget tanult, s a leszerelés után műhelyt nyitott (Salamon szerk. 1979: 192–279). A népi memoárok a kollektivizálás és az iparosítás nyomán felgyorsuló életformaváltás idején az eltűnő hajdani világot örökítették meg. Tamási Gáspár *Vadon nőtt gyöngyvirág* (1971), majd Győri Klára *Kiszáradt az én örömem zöld fája* című, külső ösztönzésre készült könyve (1975) felszabadító hatással volt a romániai magyar népi memorialisztikára. A memoárok könyvkiadásban 1989 után váltak láthatóvá. Egymás után láttak napvilágot a felszámolódott életvilágot megjelenítő paraszti memoárok (Kocsis R. 1988, 2000; Zsigmond F. 1995; Albert 1996; György 1997; Fazekas F. [1998]; Páczkán 2002). Diószegi Anna a Kolozsvár sajátos társadalmi-gazdálkodási színterét képező Hóstát családjainak kollektív tragédiáját rekonstruálta családtörténeti perspektívában (Diószegi A. 2001). Az államosítás a kisiparosok életében is fordulópontot jelentett. Néhány emlékirat ezt a fordulópontot, az elsüllyedt világ emlékét örökítette meg (Dánielisz 1993; Binder 1995; Jancsik 1995; Kovács M. 2005, 2006, 2008).

Az amerikai megörökítése 1989 előtt az embertelennek kikiáltott kapitalista világot hivatott szemléltetni. A valóságban azonban az egyes memoárok egy jóléti, a mun-

kát honoráló, az érvényesülés lehetőségét nyújtó, a törvények betartásán alapuló társadalmat jelenítettek meg. A dicsőszentmártoni Bucsy Gábor 1904-ben utazott az Újvilágba, s sikeres vállalkozások után 1909-ben tért vissza. Emlékiratának egyharmada amerikai élményeinek hangulatos összefoglalása (Pillich–Vetési szerk. 1987: 24–73). A magyarlónai Krasznai György fiemei munkakeresését örököltette meg (Pillich–Vetési szerk. 1987: 74–93).

2.1. Az 1989-es politikai, gazdasági és társadalomtörténeti változás fordulópontot jelentett mind az életpálya-, mind az autobiografikus stratégiákban. Az új körülmények között lehetővé vált a politikai emigránsok visszatérése, a politikai foglyok szabadon bocsátása és rehabilitálása, a front, a hadifogság, a kényszermunka áldozatainak kárpótlása, továbbá az elkobzott javak (földek, gazdasági objektumok, épületek) visszaszolgáltatása. A történelmi igazságszolgáltatás olyan szociokulturális csoportokat is érintett, mint az arisztokrácia, a klérus, a kulákság.

Több kötetnyi visszaemlékezés időzött el az orosz lágerek embertelen világánál (Zsigmond F. 1995). Bartis Ferenc, továbbá a lelkész Csiha Kálmán, Varga Ferenc, Nyitrai Mózes a sztálinizmus korának börtönvilágát örököltette meg (Bartis 1988, Csiha 1992, Varga L. 1998, Nyitrai 2001). Két kötet tudósított a kulákok meghurcolásáról (Kristó 1999, Oláh S. 2001). Három memoár a pedagógusok sajátos életébe nyújtott bepillantást (Gúzs 2003, Oláh I. 2003, Fazekas I. 2005). Megszólaltak az osztályellenséggé kikiáltott erdélyi arisztokrácia képviselői (Bethlen 1989, Teleki 1995). Bágyoni Szabó István naplóregényben írta le egy emigráns családnak a hatóságokkal és az előítéletekkel való lélekölő hadakozását (Bágyoni 2005). Napvilágot látott Könczei Ádám és Gál Ernő naplója, a kolozsvári értelmiségi világ mindennapi életének, kapcsolattartási habitusainak megörökítésével (Könczei Á. 1998, Gáll 2003). Nagy Olga újságírói és etnológusi pályaképét örököltette meg (Nagy O. 1995, 2001).

2.2. A társadalomtudományok megújuló módszertana az individuális életpályák rekonstruálása alapján a társadalomban lezajlott folyamatokat vélte feltárhatóknak. A *Harigita Népe* című napilap 1993-ban felhívást tett közzé a fogságtörténetek megírására. A felhívásra 60 székely hadifogoly vetette papírra emlékeit (Ferencz szerk. 1997). Benkő Levente és Papp Annamária a második világháború foglyainak vallomásait gyűjtött kötetbe (Benkő–Papp 2007). A csíkszeredai kommunikációs antropológiai munkacsoport a székely emigránsok életpálya- és történet stratégiáit vetette vizsgálat alá (Bodó szerk. 1996). Egy kötetben erdélyi vállalkozók élettörténete olvasható (Kiss 2004). Egy csoportos kutatás a pedagógusok kollektív pályáját írta le élettörténeti narratívumok segítségével (Ozsváth szerk. 2008, s.a.r. 2009). Smaranda Vultur és munkacsoportja az 1900–1930 között született 100 bánsági személy 20. századi élettörténeti narratíváit gyűjtötte össze és elemezte. Ezekben a narratívákban dominálnak a kulákokorsorra vonatkozó történetek. A módos gazdák családjukkal a Bărăgannak délkelet-romániai fennsíkra deportálva töltötték az 1951–1956 közötti időszakot. A kollektivizálás áldozatai 1994-ben

saját egyesületet alapítottak,²⁸⁷ s havi jutalék formájában folyósított kártérítést követeltek ki maguknak. A történetek szenvedésnarratívaként az elviselt megaláztatásokat, túlélésnarratívaként a szívósságot, a méltóság megőrzését, a kínzókkal szembeni felsőbbrendűséget, valamint a meghurcoltak ártatlanságát, a korabeli politikai rendszer igazságtalanságát, a hatóságok embertelenségét, az időnként velük szemben tanúsított megértést emelik ki (Vultur 1977, 2000, 2007).

Következtetések

1. A 20. század eseményei kihatottak az életpálya stratégiákra. Az individuális és tradicionális opciók mellett meghatározó szereppel bírtak a tömegek sorsát meghatározó világháborúk, a kisebbségi sorsot meghatározó politikai döntések, a kollektív bűnösség elvét alkalmazó törvénykezés. Mind az egyéni opciók, mind a körülmények által az egyénre kényszerített életpályastratégiák változatos, fordulatokban gazdag, előreláthatatlan kimenetelű életpályákat eredményeztek.²⁸⁸ Az életpálya választás terén tapasztalható látványos változások a következők: az elsőgenerációs szakmai orientációk számának növekedése, s ennek következtében a generációk közötti mentalitás-, életvitelbeli távolodás, a foglalkozási opciók eltömegesedése (ipari alkalmazott), a tömegeket érintő fordulópontok hatása (államosítás, kollektivizálás, emigráció), új életter választása (külföldre, városra való migrálás), tömegeket mobilizáló konfliktusokban való részvétel, az intézményi irányítottság (állam, törvény, iskola). Az oktatási rendelkezések jelentősen befolyásolták a romániai magyar etnikum képzettségi szintjét és területét. A területmódosítások (országhatárok változása, települések szisztematizálása) bizonyos régiókba koncentrálna a magyar ajkú lakosságot, majd a szisztematikus többségi immigráció feloldotta a kisebbség koncentrációját. A kisebbségi intézmények felszámolása az egyéni, gyakran hátrányos, bizonytalan kimenetelű döntések meghozatalára kényszerítette a magánszemélyeket, törvényen kívülre helyezte a kollektív kezdeményezéseket. Az anyagi javaktól való megfosztás a hagyományos gazdálkodási stratégiák feladását hozta magával, megszüntette a romániai magyar társadalom foglalkozási sokszínűségét. A magántulajdon felszámolás, majd visszaszolgáltatása, a migráció megszüntette az életpálya stratégia magántulajdonra való építését. A földek, épületek és a különböző tárgyak a pragmatikus funkció helyett szimbolikus jelentéssel telítődtek.

²⁸⁷ Asociația Foștilor Deportati în Bărăgan (Volt Bărăgan-i Deportáltak Egyesülete).

²⁸⁸ Az etnológia nem tematizálta a hagyományos társadalmak életpályakínálatának, az alkalmazható stratégiák gyér voltát. A tradicionalizmus az életpályastratégiák, az egyéni opciók elfogadása, tiszteletben tartása helyett az egyén és a közösség számára biztonságos hagyományos modellek követését írta elő. Az egyénnek a választástól való megfosztását a szociológus Pierre Bourdieu problematizálta (Bourdieu 1993).

2. A 20. század eseményei jelentős mértékben megváltoztatták az élettörténet-stratégiákat, valamint az élettörténetek értékesítésének, használatának stratégiáit. A biografikus beszédmód esetenként egy adott helyzet, státus alátámasztását szolgálja. Az egyén története összekapcsolódik egy politikai-ideológiai-gazdaság helyzet, egy intézmény, egy személyi státus történetével. Máskor – az előbbi eljárással ellentétben – a történet kontraprezentikusan működik. Az élettörténet az egyénnek az adott helyzettel való szembenállását, fenntartását fejezi ki.

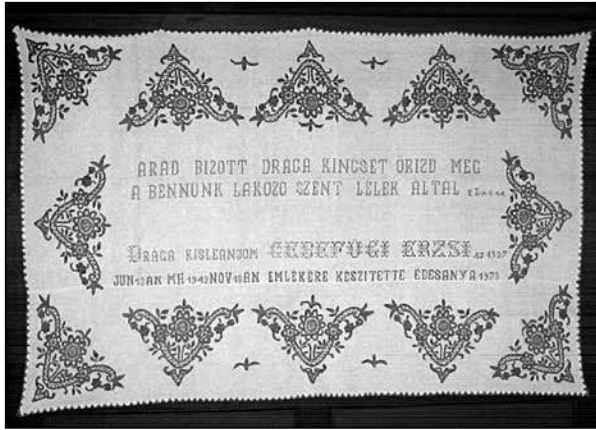
2.1. Az élettörténetek szerkesztésének egyik stratégiája a múlt, a jelent megelőző személyes tapasztalatok exponálása, vagy ennek elhallgatása. A *longue durée* alkalmazása kontraprezentikus eljárás, gyakoribb a méltatlan körülmények közé sodródott egyének esetében (arisztokrácia, kisebbség). A múlt elhallgatását egy, a hatalom, a társadalmi konjunktúra által felállított cenzúra kényszerítette ki. A múlttól való elszakadás (kényszerű vagy önkéntes lemondás) a frissen felállított társadalmi státusokra érvényes adaptációs narratív stratégia. 2.2. A biografikus történetek olykor ragaszkodnak a genealógiai hagyományokhoz, az egyén életét kinyújtják az elődök és az utódok által megélt események irányába (arisztokrácia). Máskor a történetek az események előzménytelen voltát hangsúlyozzák (hadifoglyok). Közbülső kategóriaként említendő az a történettípus, amely az elődök és az utódok életpályájában beállt gyökeres változását exponálja (kulákok). 2.3. A történetek egyik része a genealógiai történetet elhatárolja a történelemtől, másik része a személy, a nemzetség és a kollektív sors összefonódását hangsúlyozza (nemesség/proletárok/parasztok-kulákok, háború és kényszermunka, migráció, politikai üldözés). 2.4. Az eltérő társadalmi és ideológiai pozíció az esemény alternatív megjelenítését eredményezi. Ilyen eltérő narratív pozíció a kisebbségi/többségi, az eltérő etnikus (román/magyar), a hatalmi/alárendelt, a földnélküli/kulák, a kommunista/antikommunista, az elvándorló/a helybenmaradó személy pozíciója.²⁸⁹ 2.5. A történetek finalitása (az expoziáció és kimenetel viszonya) szempontjából jellegzetes történettípusok a fogyatkozás-, hanyatlástörténetek (asszimiláció, migráció), a fejlődéstörténetek (országépítés), az érték-változástól mentes történetek (túléléstörténetek). Tematikai szempontból a 20. század biografikus történeteinek tipikus motívumai a migráció, ezen belül az amerikázás, a kisebbségi sérelmek, a strukturális (interetnikus, osztály- és ideológiai) konfliktusok, a háborús élmények, a kuláksors, a diktatúra és a személyi kultusz narratívumai. 2.6. A külső referenciához való viszonyulás szempontjából a történetek a teljes fikció és a dokumentum két szélső határa között helyezkednek el. A két pólus között középponton foglal helyet a vallomás. 2.7. Az autobiografikus beszédmód különböző narratívákkal került affinitásba.

²⁸⁹ A romániai magyarság kisebbségi traumáját évtizedeken keresztül a nyilvánosság szintje alatt forgalmazott, megaláztatásokról, bántalmazásokról szóló történetekben fejezte ki. A kisebbségi helyzetre hivatalosan forgalmazott narratíva egy szépirodalmi alkotás volt, Kacsó Sándor *Vakvágányon* című regénye (1930), amely a néptestvériséget, a közös országépítést jelenítette meg narratív formában. A téma részletes elemzése: Keszeg 2001b.

Ezek: a történelem, a lokális történelem, a családtörténet, a fikció (regény, film), a társadalomtörténet.

3. 3.1. Intenzívvé válik az (auto)biografikus stratégiák használata. Egyik oldalon az (auto)biografikus beszédmód nagyobb téthez jut (állampolgárság megőrzése/elvesztése/elnyerése, emigráció, az anyagi egzisztencia megingása/stabilizálása, anyagi és morális kárpótlás). E stratégiák különösen egy történeti fordulópont után alakulnak ki és egy korszakon belül vannak érvényben. 3.2. Másik oldalon az (auto)biografikus beszédmód általánossá válása figyelhető meg, olykor egyszerű narratív beszélői szándékkal magyarázhatóan, máskor intézményi előírásnak tulajdoníthatóan.

4. A 20. század során az (auto)biografikus regiszterek változása figyelhető meg. A regiszterek a történetek és a történetmondás számára a nyilvánosság intézményeiként működnek, amelyek a társadalmi érintkezést, véleménycserét, a történetek forgalmazását teszik lehetővé (Habermas 1999: 85–101). 4.1. A családi emlékezet és kommunikáció továbbra is megmarad a biografikus beszédmód primér, releváns kontextusának (a családtagok, az elhunytak emlékének rituális megszerzése és a kommunikatív és kulturális emlékezetben való őrzése; gyászjelentők, sírfeliratok) (Keszeg 1999c, 2000a, 2002a). 4.2. Emellett azonban látványosan megnő a lokális regiszterek és megemlékezési szertartások szerepe. A településtörténetek, településmonográfiák a lokális közösség egyedeinek számontartására vállalkozik. Az épületek falán, a templomokban elhelyezett emléktáblák, a köztereken elhelyezett emlékoszlopok a két világháború, a kulákosítás, a politikai rendszer áldozatainak állítottak emléket. A romániai magyar társadalom körében az egyház jelentős szerepet vállalt a világháborúk és a politikai rendszerek áldozatai emlékének ápolásában (Keszeg 2000a, 2007b, 2007g). 4.3. A 20. század során a szépirodalmi regiszterbe gyakran kerülnek be a korszak reprezentatív biográfiái. A 20. század második felében ezt a szerepet egyre inkább a szociográfia vállalta fel (Keszeg 2001d). 4.4. A 20. század első felétől kezdődően a média jelentős szerepet töltött be a reprezentatív biográfiák popularizálásában. 4.5. Az oktatás minden korszakban a tananyag szervezési formájaként, a társadalomtörténeti eszmények modelljeként használta fel a biográfiát. A szocializmus sztálini korszakában, majd a személyi kultusz idején a biografikus beszédmód ideológiai motívumok terjesztésének eszközévé vált. 4.6. Az 1989-es változások után a társadalomtudományok (etnológia, szociológia, antropológia) az életpályákra vonatkozó kutatások révén a társadalmi kommunikáció részévé váltak (Keszeg 2005b).

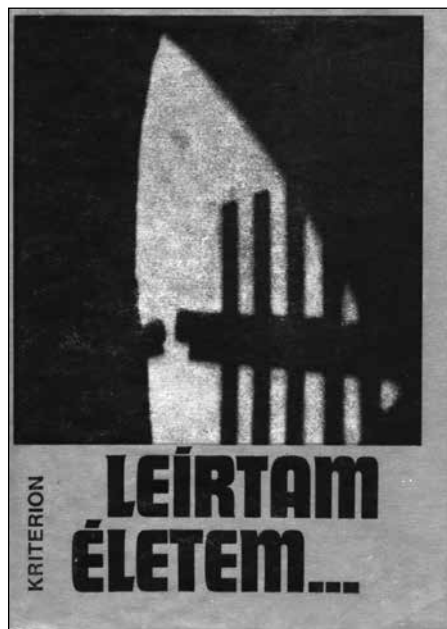
5. Halott emlékére elhelyezett textília a tordaszentlászlói templomban (Fodor Attila felvétele)

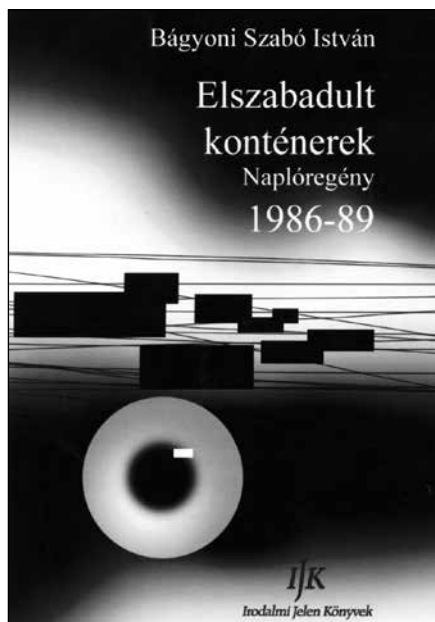
6. Az 1989-es forradalom hőseinek emlékoszlopa, Torda (Keszeg Vilmos felvétele)

7. Győri Klára könyve, 1975

8. Emlékiratok, 1987 (Leírtam életem...)

9. A diktatúra emléke, 2005
(Elszabadult konténerek)

5. Az események szerveződése, akárcsak az események narratív formában való megjelenítése korszakhoz kötődik. A korszak határát egy jelentős politikai, társadalom- és gazdaságtörténeti fordulópont képezi. A korszak mint intézmény az időhöz való viszonyulás mentális, kognitív és szociális habitusaiból szerveződik. Egyik oldalról a társadalmi viselkedést, az életpályastratégiákat törvények, előírások, szankciók és kompenzatorikus gyakorlatok szabályozzák. Másik oldalról az életpálya tagolását az emlékezés, az életvezetési stratégiák rendszerezésének szándéka határozza meg.

A korszak és ennek mentális megjelenítése, a korszaktudat egyaránt lehetővé teszi az idő tagolását, érzékelését és specifikumainak megjelenítését, reprezentálását. A bemutatott helyzetek és példák azt hivatottak bizonyítani, hogy a korszakhatárok kijelölését, a korszakok eseményekkel és szereplőkkel való benépesítését strukturális társadalmi csoportok közvetett tapasztalatok és hagyományok alapján végzik el. E történeti narratívák révén az idő, a múlt birtokbavétele, hozzáférhetővé tétele, a múlt benépesítése, az időben való eligazodás történik meg. Továbbá, a narratívák a történelemtől szerzett személyes tapasztalatokat halmozzák fel, teszik felidézhetővé, velük szembeni attitűdöket állandósítanak és terjesztenek. Ezzel magyarázhatóan a történeti narratívumok a történeti fordulópontokat követően kicserélődnek, átértékelődnek, módosulnak, megváltoztatják státusukat.

A korszak, korszaktudat fogalmak több 20. századi társadalomtudományi életműben jelennek meg. Fernand Braudel a társadalomtörténeti folyamatok három eltérő dimenzióját különíti el. Ezek a hosszú időtartam (*longue durée*), a középtávú idő, konjunktúrák ideje, valamint a rövid időtartam, az események ideje.²⁹⁰ François Hartog a „történetiség rendjeit” az interpretátori pozíció, az implikáltság foka szerint különítette el, ezek a *historia magistra*, a prezentizmus és a futurizmus (Hartog 2003). A filozófus Odo Marquard a korszakot, korszaktudatot alapvető emberi igényként írta le.²⁹¹ Az utóbbi időben jelentek meg azok az antropológiai megközelítések, amelyek a történelem birtokbavételét, a történelem láthatóvá tételét, a történelem kiállítását vizsgálják.²⁹² Ezek az értelmezések arról győznek meg, hogy az (auto)biográfiák az individuális életpálya keretében teszik láthatóvá a politikai, gazdasági változások, a törvények és a rendelkezések, az intézmények reformjainak, az ideológiák következményeit. A történetek mögött a változásokkal kapcsolatos élmények húzódnak meg.

A romániai magyarság emlékezetében a „hosszú huszadik század” során különvlik a háborúk kora (1914–1945), a trianoni döntéssel kezdődő „román világ” (1919–), a második bécsi döntéssel kezdődő „kicsi magyar világ” (1940–1944), a kollektivizálás kora

²⁹⁰ Az időképzetek meghatározása: Braudel 1958, majd analitikus alkalmazása: Braudel 1979.

²⁹¹ A gondolatot, más összefüggésben Kulcsár-Szabó Zoltán is felveti. Az általa idézett Odo Marquard szerint a korszakhatárok felállítását, az idő „behatárolása”, a „határszükséglet” antropológiai igény (Kulcsár-Szabó 2000: 90–91).

²⁹² A *domestiquer l'histoire* kulturális habitusának leírása és értelmezése: Fabre dir. 2000, Bensa 2001. A lokális történelem megkonstruálásának alakzatai és habitusai: Keszeg 2006a, 2007a, 2007b.

(1945–1962), a kommunizmus időszaka (1965–1989), valamint az 1989-es eseményeket követő korszak. Ezek a korszakok a többségi román nemzetiség periodizációjában is megvannak. Megítélésük azonban olykor eltérő. A román nemzetiség számára a trianoni döntés az 1918. december 1-jei gyulafehérvári népgyűlés határozatainak, a nemzeti népakarat európai elismerését jelenti. Ezzel szemben az Észak-Erdélyben 1940–1944 között reinstallálódó magyar közigazgatás a román lakosság emlékezetében a jogtípró intézkedések és a diszkriminációk sorát léptette életbe.

6. A 20. században fokozódó mértékben növekedni látszik a biografikus/autobiografikus reprezentációk jelentősége. A biográfia a társadalmi kommunikáció szemantikai motívumainak gyakori kerete lesz. Egy lépéssel tovább lépve a beszélői és befogadói pozíciókhoz érkezünk el. Innen tekintve a jeleségre a biografikus/autobiografikus sémák és az ezekre épülő szövegek *interpretív habitusokként* jelennek meg.²⁹³ Azaz, a történelmi, a társadalomtörténeti események és folyamatok a személyes bevonódás, részvétel, családi, lokális tradíciók perspektívájából válnak láthatóvá. A személyes bevonódás, részvétel az egyén részéről az események megtapasztalását (alakítását, leküzdését, elszenvedését) jelenti s ilyenképpen teljesítményként, s az azt megjelenítő identitáskonstrukcióként működik. A biográfia és az autobiográfia a társadalom és az intézmények részéről az egyéni identitás receptálását, az egyén megítélését teszi lehetővé.

7. A tanulmányunk első felében bemutatott 20. századi események és állapotok számtalan eltérő, személyes tapasztalatot és élményt termeltek. Ezután, ezen túl vetődik fel az a kérdés, hogy a társadalom mihez kezd ezekkel a tapasztalatokkal és élményekkel. A felsorolt példák több erőteljes irányba mutatnak.

7.1. Egyik oldalon az válik láthatóvá, hogy az egyén szívesen forgalmazza történetét. Az informális szféra mellett egyre többen keresik meg a nyilvánosság különböző formáit. Annak a folyamatnak az újabb állomását kell ebben látnunk, amely folyamat a társadalom iránti szimpátia kialakulásával, valamint az individuum önmaga általi felértékelésével indult a 18. században (Voisine 1963: 138). Az egyén élettörténeti keretben jeleníti meg a történelemmel való találkozását, az intézményi, szövetségi normarendszerhez való igazodását, elődökkel, ősökkel való szolidarizálását. A személyes identitás kifejezését lehetővé tevő narratíva a szakirodalomban a *histoire à soi* néven ismeretes (Bensa–Fabre dir. 2001). 7.2. Ezzel párhuzamosan, a 20. század során fokozódó mértékben követhetjük nyomon a társadalom egyénre irányított figyelmének növekedését. A folyamatot a társadalomtörténeti irodalom a modern korból eredezteti. A 18. századtól megnő és hozzáférhetővé válik, demokratizálódik a társadalom egyedeire vonatkozó tudás. Ennek klasszikus formája a statisztika tudománya (le Bras 1986). Pierre Nora szerint az autobiográfiát

²⁹³ Az *interpretív tőke* (Sz. Kristóf Ildikó) a tények, szövegek interpretálását lehetővé tevő tapasztalatok és ismeretek. Az azonos interpretív tőkével, azaz interpretációs kompetenciákkal rendelkező közösségek az *interpretív közösségek* (Stanley Fish). (Fish 1980, Kristóf 1998, Kálmán szerk. 2001.)

megelőzi az eposzokban megörökített biográfia, majd a királyi udvarokban szervezett feudális emlékezet. Az első két, centralizált, hivatalos emlékezeti formával szemben az autobiográfia a demokratikus emlékezet (Nora 1986). Az egyén élete iránti érdeklődést az motiválja, hogy az élettörténet, azaz a személyes emlékezet láthatóvá teszi a társadalmi-történelmi-ideológiai struktúrák működését. Azaz, az autobiografikus emlékezet nem intézményesített és nem kumulatív emlékezet, s az intézményesített emlékezet alapját képezi (Nora 1986: 380–390). 7.3. Az, ami a fenti áttekintésből nyilvánvalóvá lesz, ezzel ellentétes folyamat. Az állam az egyént élettörténete alapján tartja számon és klasszifikálja. Az élettörténetből válik láthatóvá az állammal szembeni lojalitás, a törvények és az ideálok tiszteletben tartása. A társadalom a specifikus történetek alapján tartja számon a hadifoglyokat, a kulákokat, a pedagógusokat, lelkészeket. Azonban, természetesen nem csupán a személyes élmények megosztásáról, a társadalom homogenizálódásáról van szó. Az autobiografikus beszédmód elkezd a külön mentális és szimbolikus világok termelését. A kisebbségi sors traumáit, a Maniu-gárda kegyetlenségét a szárazajtai, a gyantai, az egeresi atrocitások narratív feldolgozásaival szemléltette. Az Ördögkúton, az Ippen sora került megtorlások narratív feldolgozásai a román etnikum sérelmeit jelenítették meg. Ugyanannak az eseménynek más-más narratív reprezentációja alkalmas a besúgó és a besúgott, az aktivista és a kulák társadalmi pozíciójának és mentalitásának kifejezésére.